

MYTER, RITUALER OG VIDENSKABER: WILHELM MANNHARDT OG JANE ELLEN HARRISON

Tove Tybjerg

1. Indledning

Forholdet mellem myte og ritual blev i slutningen af 1800-tallet livligt debatteret. Efter en periode, hvor interessen for guder, myter og mytologi dominerede, vendtes opmærksomheden mod ritualer. I de metodologiske forbemærkninger til *Lectures on the Religion of the Semites* (1889) skriver Robertson Smith:

So far as myths consist of explanations of ritual, their value is altogether secondary, and it may be affirmed with confidence that in almost every case the myth was derived from the ritual, and not the ritual from the myth; for the ritual was fixed and the myth was variable, the ritual was obligatory and faith in the myth was at the discretion of the worshipper. ... The conclusion is, that in the study of ancient religions we must begin, not with myth, but with ritual and traditional usage. (Smith 1969, 18)

Ordene er vel det hyppigst citerede udsagn, der demonstrerer vendingen mod ritualer, men kan suppleres med citater fra mange andre religionshistorikere fra perioden omkring år 1900. Robertson Smith argumenterer i hovedsagen for, at myterne er sekundære som forklaring på ritualer, men i oversigtslitteraturen gengives synspunktet ofte som et udsagn om, at ritualer er primære (se fx Sharpe 1975, 80; Morris 1987, 113; Hvidtfeldt 1958, 16-18; Warburg 1985, 24), og dermed som en lidt mere programmatisk og ensidig fremhævelse af ritualers betydning end Robertson Smiths metodologiske bemærkninger kan bære.

Faren ved denne forskydning i formuleringen er, at vendingen mod ritualer opfattes for snævert. Udviklingen i slutningen af det 19. århundrede var ikke betinget af en ritulfiksering, men af en reaktion imod ensidigheden i 1800-tallets sammenlignende myteforskning, der anvendte sprogvidenskaben som paradigme og var tilbøjelig til at betragte guder som gloser. Mange faktorer virkede sammen i den udvikling, som førte til, at religion blev placeret i menneskelivet og ikke i gudernes høje himle, og at studiet af ritualer *dermed* fik en mere central placering. Blandt disse faktorer vil jeg især koncentrere mig om ændringer i videnskabelig praksis.

Antropologiens betydning for nyorienteringen inden for religionsvidenskaben i slutningen af 1800-tallet er veldokumenteret. Betydningen af den tyske historisk-filologiske forskningstradition er ligeledes velkendt. Lidt mere upåagtede er folkloristikkens og arkæologiens bidrag til udviklingen, men de er ikke desto mindre væsentlige for to af pionererne i udforskningen af myte og ritual, nemlig Wilhelm Mannhardt

og Jane Ellen Harrison – den ene fra Tyskland, en selvudslettende mand, germansk filolog og folklorist, den anden en alt andet end selvudslettende kvinde, klassisk filolog med særlig interesse for kunsthistorie og arkæologi – og englænder. Om deres arbejder handler det følgende.

2. Wilhelm Mannhardt: *Wald- und Feldkulte*

Wilhelm Mannhardt (1831-1880) var stærkt inspireret af Jacob Grimm, især hans *Deutsche Mythologie* fra 1835, men tillige påvirket af mytologen og folkemindesamleren Wilhelm Schwartz' synspunkter.¹ Grimm søgte at tegne et billede af en gammel tysk mytologi på basis af bl.a. folkeminderne, som han mente udgjorde nedslidte rester af den gamle gudeverden. Schwartz fandt, at folkeminderne i almindelighed ikke kunne betragtes som forvitrede rester af fortidige myter, men udgjorde et gammelt, stabilt lag af 'lavere mytologi', kimen eller grundelementerne til de 'højere' og mere udviklede mytedannelser (1853), og det synspunkt tilsluttede Mannhardt sig (1963:2, xxii).

Som Schwartz var Mannhardt i udgangspunktet præget af den sammenlignende sprog- og myteforskning og dens naturmytologiske tolkninger af den indoeuropæiske gudeverden som udtryk for himmelske fænomener som morgenrøde, uvej, torden og lynild, men i modsætning til mange af sine ligesindede tog Mannhardt den tiltagende kritik alvorligt og besluttede efter en videnskabelig, personlig og helbredsmæssig krise at lægge sine studier om. Skulle Grimms værk fortsættes og vidtløftigt sammenligneri undgås, måtte der en mere systematisk indsamling af materiale til. I begyndelsen af 1860'erne iværksatte han en spørgeskemaundersøgelse og valgte som undersøgelsesfelt agerbrugsskikke, specielt høstskikke. Han udsendte spørgeskemaer til hele det tyske område (og nabolandene med), til præster, lærere, landboforeninger og seminarier; omkring 150.000 spørgeskemaer udsendte han og fik 2000 svar.

Mannhardt fortsatte indsamlingsarbejdet til sin død uden at stille sig tilfreds med resultaterne. Dog publicerede han i 1874-76 som en slags delresultat hovedværket *Wald- und Feldkulte*. De to bind på ialt ca. 1000 sider er en systematisk gennemgang af skov- og markkult i samtiden og i antikken og bag alle varianter fandt Mannhardt en fælles ide: forestillingen om en *vegetationsdæmon*. Denne vegetationsdæmon er ifølge Mannhardt det personificerede planteliv og dermed også personifikationen af de kræfter, der lader planten spire frem og grønes til nyt liv om foråret og lader den sætte rige frugter om efteråret. Det er disse livgivende kræfter og denne frugtbarhed, som dyrkelsen af vegetationsdæmonen har til formål at styrke og sikre for menneskene.

I bind 1 (*Der Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme: mythologische Untersuchungen*, 1874) følger man vegetationsdæmonen fra enkle former som livs- og skæbnetræer over skovfolk som ellepiger og mosfruer til forårsfesternes majtræer og høstfesternes tilsvarende 'høstmaj', samt en lang række forestillinger knyttet til 'det

¹ En lidt mere udførlig version af det følgende findes i Tybjerg 1993.

sidste neg'. I bind 2 (*Antike Wald- und Feldkulte aus nordeuropäischer Überlieferung erläutert*, 1876) og de posthumt udgivne afsnit *Mytologische Forschungen* (1884) følger Mannhardt disse forestillinger bagud i tid og finder i kildene til antikken skikke og skikkelser, der ligner. Mannhardt lægger sig ikke fast på en bestemt forklaring, men fastslår sammenhængen og dermed muligheden for at forstå de sparsomt belyste antikke foreteelser i analogi med de nutidige folkeskikke.

3. Vegetationsdæmon: myte og kult

Forholdet mellem myte og kult er hos Mannhardt teoretisk uafklaret. At Mannhardts anliggende er mytologisk, kan man se alene af bøgernes titler, men også aflæse af, at han lader 'grundideen' tage form af en mytisk skikkelse. I materialet følger han en række skikke, gennemgår de optrædende skikkelser og betegnelser og viser, hvordan de glider over i hinanden. Pointen er, at det *ikke* er afgørende, om det er en hund, en ulv eller en buk, en mand eller en gammel kone, der optræder, for de er hver for sig blot forskellige udtryk for samme realitet, nemlig vegetationen, der i kulten antager ganske enkle former som en gren, et træ, et neg, en dukke eller en løvklædt person. I Mannhardts opfattelse af vegetationsdæmonen som den fællesmytiske skikkelse bag skov- og markkultene vejer de mytiske betegnelser tungere end de kultiske former. Faktisk kan man sige, at det er Mannhardt nok så meget som 'folkeånden', der mytologiserer de mange og forskelligartede sammenhænge og vekselvirkninger mellem mennesker og vegetation i skikke og ritualer.

Det fornyende i Mannhardts tanke om vegetationsdæmonen ligger da heller ikke i første række i denne mytologisering, men i begrebsdannelsens første led, der fokuserer på vegetationen og årets gang. Dermed udtrykker Mannhardt en ny erkendelse af naturens religiøse betydning. Nok tænkte Mannhardt i myter, men han arbejdede med skikke, der var fast forankrede i det praktiske liv. Og dette arbejde gav ham indsigt i, at forholdet til naturen var af praktisk-saglig art og ikke romantisk-poetisk, som naturmytologerne ville det. At denne indsigt siden hos Frazer og den sene Jane Harrison blev anvendt for ukritisk, kan Mannhardt ikke lastes for. Han vendte opmærksomheden, og afgørende for denne vending var, mener jeg, Mannhardts indsamlingsarbejde.

4. Mannhardts videnskabelige praksis: spørgeskemaundersøgelsen

"Mythischen und magischen Lieder" var Mannhardts første valg af tema for en spørgeskemaundersøgelse, men han opgav det af praktiske og metodiske grunde. I et foredrag, som han holdt i 1865 ved den første generalforsamling i fællesforeningen af tyske "Geschichts- und Alterthumsvereine", siger han: "Hvis ikke viser er knyttet til bestemte fester eller aktiviteter, som er generelt forekommende, går de lettere til grunde end andre folkeoverleveringer; de er derfor vanskeligere at finde, ligesom det er meget

vanskeligere at fastslå, om de findes eller er forsvunden i et bestemt område” (1865, 83; Beitzl 1933, 76).

I stedet vælger Mannhardt at undersøge agerbrugsskikke, specielt de, der er knyttet til høsten. Det gør han, dels fordi de er meget stabile over tid (se også Mannhardt 1963:2, xxix note 2), dels fordi “agerbrugsskikkene falder meget tydeligere i øjnene, og mens kun de, som folket af hjertet og i fuld tillid åbner sig for, kan lytte sig til viserne, kan selv en uøvet tilskuer, som blot var *tilskuer*, berette meget om skikkene” (1865, 83; Beitzl 1933, 76).

Videre skriver han, at den sammenlignende mytologi hidtil var gået ud fra den mytiske forestilling og havde søgt at finde den tilgrundliggende impuls ved ud fra indholdet at slutte sig til denne ubekendte størrelse. Ved høstskikkene “slutter undersøgelsen sig omvendt til en sag, der ubetvivleligt står fast, til en bekendt størrelse, nemlig en i menneskelivet nødvendig handling, om hvilken der i den mytisk-tænkende tidsalder måtte lagre sig mytiske forestillinger; for disse er der i de almenmenneskelige grundformer kun givet ringe spillerum, hvorfor sammenligninger af deres individuelle udformning kan føre til sikre historiske slutninger” (1865, 84; Beitzl 1933, 77).

Mannhardt opererer ikke med noget skarpt skel mellem myte og kult og taler gerne om “die mythischen Ackerbaugebräuche” (1963:2, xxxv). Skikke og ritualer er vokset af samme rod som de mytiske forestillinger. Mannhardts interesse er ‘roden’, folketroens grundforestillinger, og af bogens disposition fremgår så implicit, at skikkene er den sikrere vej til grundforestillingerne.

De eksplicite begrundelser for at anvende skikkene som undersøgelsesområde er, som nævnt, først og fremmest praktiske. Høstskikke er vidt udbredte, og deres almindelige forekomst er i modsætning til viser og andet talestof let konstaterbar og kræver ikke særlige forudsætninger af hjemmelmændene. Høstskikkene er stabile og derfor velegnede til analyser af lange historiske stræk. Det helt afgørende argument – dengang som nu – er imidlertid, at analyserne af folketroen, dens forestillinger og ideer derved tager udgangspunkt i “en sag, der ubetvivleligt står fast ... i menneskelivet” (*ibid.*).

Det sidste lyder måske ikke af så meget, men er faktisk det metodiske kernepunkt. Myter lader sig behandle uafhængigt af de mennesker, der gør brug af dem, og analyserne står i fare for at ende i abstraktionernes og poesens blå luft, som det skete for forrige århundredes naturmytologer. Ritualerne er mere åbenbart og uløseligt indlejret i en social sammenhæng. Styrken i Mannhardts analyser af skov- og markkult er præcis forankringen i bondekulturerens virkelighed. Det er den virkelighed, der trækker Mannhardts opmærksomhed fra det mytisk-poetiske til det praktisk-saglige. Således bidrager Mannhardts spørgeskemaundersøgelse til vendingen mod det praktiske liv og dets ritualer.

5. Jane Ellen Harrison

I betragtning af at Jane Harrisons studier af græsk religion med Mary Beards ord er "amazingly inaccurate" (1989, 82), er det bemærkelsesværdigt, at interessen for hendes forskningsindsats i de senere år har været stadigt stigende. Harrison-renæssancen indledtes af litteraten Robert Ackerman i 1972 og er siden fulgt op af H.S. Versnel og af Mary Beard, begge klassiske filologer.² Køn, kult og myte har utvivlsomt hver deres andel i denne Harrison-bølge, hvortil kommer, at Harrison i sit liv og sin forskning spejler en mangetydig og kompleks samtid. Måske er mange også enige med Gilbert Murray, der efter sit første møde med Harrison skrev til sin kone (9/7 1900): "I like her very much indeed ... she strikes me as having a generous mind, which is rare among scholars - she is overflowing with interest in all sorts of subjects" (Wilson 1987, 119).

Jane Ellen Harrison (1850-1928) fik en for den tid god skoleuddannelse, som hun afsluttede 1870. Efter fire år hjemme blev hun 1874 optaget på Newnham College (åbnet 1871) i Cambridge, hvor hun læste klassisk filologi til 1879. Hun opnåede ikke den eftertragtede "first", men næsten; en stilling på Newnham gik til en anden, og Harrison flyttede til London, hvor hun fik tilknytning til antiksamlingen på British Museum. Hun forestod rundvisninger på museet. Hun underviste både der og privat i græsk kunst og arkæologi; hun afholdt (mod betaling) forelæsninger og forelæsningsrækker for den interesserede offentlighed – alt med meget stor succes.

² Robert Ackermans hovedværk er biografien om J.G. Frazer fra 1987, men han har en selvstændig interesse for Jane Harrison, som tidligst kommer til udtryk i artiklen "Jane Ellen Harrison: The Early Work" (1972) og senere i bogen *The Myth and Ritual School* (1991). Antologien *The Cambridge Ritualists Reconsidered* (Calder 1991) beskæftiger sig også indgående med Harrison og hendes samtidige, mens Renate Schlesier i den meget velfunderede og informationstætte artikelsamling *Kulte, Mythen und Gelehrte. Anthropologie der Antike seit 1800* (1994) anskuer Harrison i et længere og bredere perspektiv. Ackerman er litterat og er kommet ind på Harrison og Frazer via litteraturvidenskabens brug af myte-ritual overvejelser. Hollænderen H.S. Versnel er klassisk filolog og inspireret til at skrive om myte- og ritualforskningen af interesse for sagen selv og dens aktualitet gennem Walter Burkerts studier. I oversigtsartiklen "What is Sauce for the Goose is Sauce for the Gander: Myth and Ritual, Old and New" (1994) redegør han for Harrison og The Cambridge Ritualists, for myte-ritual studier i den nærorientaliske oldtid og for nutidige myte- og ritualstudier. Hvad Harrison angår, får man i Hugh Lloyd-Jones portrætartikel (1996) en klar oversigt over Harrisons videnskabelige produktion. Mary Beards *The Invention of Jane Harrison* fra 2000 sætter Harrison ind i en samtidig faglig sammenhæng og er desuden et originalt bidrag til forståelsen af vanskelighederne ved overhovedet at tegne et billede af en forsker som Harrison. Bogen rummer meget nyt materiale, vigtige refleksioner over kilderne til Harrisons livshistorie og konstruktionen af et eftermæle gennem bl.a. J.G. Stewarts *Jane Ellen Harrison: A Portrait from Letters* (1959) med Harrisons breve til Gilbert Murray. De ikke altid lige velfunderede psykologiske betragtninger, som Harrisons liv har fristet til, er Beard velgørende kritisk overfor. Beard kan ikke som Sandra Peacock i den psykoanalytisk inspirerede biografi *Jane Ellen Harrison: The Mask and the Self* fra 1988 se Harrison som bestemt af et ambivalent forhold til sin far og provinsielle baggrund, og Beard er heller ikke, som fx Ackerman og mange med ham, tilbøjelig til at betragte Harrisons forhold til og brud med forskellige mænd som specielt afgørende for hendes videnskabelige indsats. Beard har et skarpt blik for de interesser, der ligger bag de forskellige versioner af Harrisons liv og virke, og jeg har i det følgende støttet mig til hendes fremstilling.

Tilknytningen til British Museum betød, at Harrisons akademiske interesser koncentreredes om klassisk arkæologi. Antiksamlingens leder Sir Charles Newton var sin tids betydeligste britiske arkæolog, men Harrisons arkæologiske kompetence blev især opbygget gennem kontakter til tyske arkæologer, der var tidens fremmeste. På rejser i Tyskland knyttede hun forbindelser til tyske museer og arkæologer, og hun fulgte på nærmeste hold tyske arkæologers udgravninger i Grækenland. Hun gravede ikke selv, og interessen for, hvad andre gravede op, tangerer kunst- og religionshistorie, som også titlerne på hendes første publikationer viser: *Myths of the Odyssey in Art and Literature* (1882), *Introductory Studies in Greek Art* (1885) og *Mythology and Monuments of Ancient Athens* (1890 with M. de G. Verrall). Den sidstnævnte er en oversættelse af dele af Pausanias' bog om Attika (Verralls bidrag) med kommentarer af Harrison om de nyeste udgravninger.³ De to andre bøger er skrevet på basis af Harrisons forelæsninger og med henblik på den læsende offentlighed (Beard 2000, 100).

I 1898 vendte Harrison som fellow tilbage til Newnham og skrev her sine mest kendte værker: *Prolegomena to the Study of Greek Religion* (1903) og *Themis: A Study of the Social Origins of Greek Religion* (1912) efterfulgt af den mere populærvidenskabelige oversigt *Ancient Art and Ritual* (1913). Essaysamlingen *Alpha and Omega* (1915), *Epilegomena to the Study of Greek Religion* (1921), hvor Harrison samler og afslutter sine religionsstudier, og erindringerne *Reminiscences of a Student's Life* (1925) er mere personlige bøger.

Harrison var altid først med det nyeste og en række af periodens væsentlige nybrud kan følges i hendes produktion. Nyt fra tyske filologer og arkæologer formidles i hele produktionen, men står især centralt i de tidlige arbejder; i *Prolegomena* bliver inspirationen fra engelsk evolutionistisk antropologi fremtrædende; *Themis* domineres af Bergsons vitalisme og Durkheims sociologisme og *Epilegomena* af Freud og Jung. Harrison er ikke let at sætte i bås, specielt ikke da hun ikke forlod sine tidlige positioner til fordel for senere. Hun sprang ikke fra teori til teori, men sugede til sig af dem alle. Når derfor Ackerman søger at opdele Harrisons liv i to afgørende forskellige faser og at karakterisere Harrison som ritualist – nærmere bestemt som Cambridge ritualist – i den sidste, giver han et for entydigt billede af et komplekst forløb.

6. Mythology and Monuments

Som Ackerman ser forløbet, brød Harrison efter en voldsom krise omkring 1887 med en tidligere idealiserende og æstetiserende holdning til græsk kunst og kultur. Årsagen til krisen finder Ackerman i, at en nær ven, kunstkritikeren D.S. MacColl, kritiserede

³ Denne "Blue Jane" blev standardhåndbogen for dannede englændere på arkæologisk besøg i Athen (Stewart 1959, 12; Beard 2000, 6). Dens tilblivelse skyldtes især, at det trak ud – både i tid og i omfang – med Frazers oversættelse af Pausanias, der var aftalt i 1884 og tænkt som en lille nem et-binds rejseudgave, men som endte med seks tykke bind, der udkom i 1898 (Ackerman 1987, 54ff).

hendes holdninger og undervisningsform; samme MacColl henviste efter eget udsagn Harrison til Mannhardt, til folkloristik og til danse og ritualer.⁴ Interessen for ritualer kommer klart til udtryk i *Mythology and Monuments of Ancient Athens* (1890), som derfor ifølge Ackerman kan kaldes “the first book of the Cambridge Ritualists” (1972, 225). Med Cambridge ritualisterne henviser Ackerman til Gilbert Murray og Francis Cornford, som Harrison fik et tæt samarbejde med, efter hun i 1898 var vendt tilbage til Newnham.

I modsætning til Ackerman mener Beard ikke, at Harrisons liv kan todeles; alene den omstændighed, at samarbejdet med Murray og Cornford ligger ti år efter udgivelsen af *Mythology and Monuments* gør Ackermans opdeling problematisk. Beard mener desuden, at Harrisons interesse for myte og ritual kan spores allerede i hendes første bøger, videre at betegnelsen Cambridge Ritualists (med stort) giver indtryk af en for fasttømret gruppering og betegnelsen ‘ritualist’ af en for snæver opfattelse af Harrisons arbejde (Beard 2000, 109-24), men *Mythology and Monuments* er vigtig, fordi Harrison her markerer nogle forskningsinteresser, som i efterfølgende arbejder bliver tydeligere:

... I have tried everywhere to get at, where possible, the cult as the explanation of the legend. My belief is that in many, even in the large majority of cases *ritual practice misunderstood* explains the elaboration of myth. ... Some of the loveliest stories the Greeks have left us will be seen to have taken their rise, not in poetic imagination, but in primitive, often savage, and, I think, always *practical* ritual. In this matter – in regarding the myth-making Greek as a practical savage rather than a poet or philosopher – I follow, *quam longo intervallo*, in the steps of Eusebius, Lobeck, Mannhardt, and Mr. Andrew Lang. The *nomina numina* method I have utterly discarded – first, because I am no philologist; and second, because, whatever partial success may await it in the future, a method so long over-driven may well lie by for a time. (Harrison 1890, iii)

⁴ Med 1888 som indgang skriver MacColl om forholdet til Harrison, at han fra 1886 undeviste i folkloristiske emner, herunder sange og danse, og at han henviste Harrison til folkloristisk materiale. “I had I think in 87 turned her attention to the folklore and ritual side of Greek mythology, introducing her to Mannhardts *Wald- und Feldkulte* among other sources; and she had taken this up with her usual enthusiasm, as well as the part played by dance, mimetic and ritual” (Box 15, Jane Ellen Harrison Papers, Newnham College). Oversigten er skrevet til Hope Mirrlees, som ledsagede Harrison i hendes sidste år, og som påtænkte en biografi. Ønsker MacColl her at placere sig selv som den egentlige inspirator for Harrisons berømte studier af græsk religion, spørger Beard. Og ønsker Mirrlees, der i sin fremstilling lægger vægt på Harrisons krise efter MacColls kritik og i det hele på Harrisons smertelige erfaringer i sine forhold til mænd, at placere sig selv som den, der omsider gav Harrison en lykkelig tilværelse? Beard overvejer MacColls og Mirrlees’ interesser i den fremstilling af Harrisons liv, som Ackerman reproducerer, og bemærker, at rivaliseringen om retten til Harrisons eftermæle kan spores langt ind i Newnhams Harrison arkiv. “It is, in fact, much less raw than most investigators ever (let themselves) imagine. For what we call the Harrison Papers contain nothing at all left, given, assembled, or bequeathed by Jane Harrison herself” (Beard 2000, 129); se i øvrigt hele Beards kapitel om Harrison arkivet, “Pandora’s Box” (Beard 2000, 129-60).

Når Harrison her i forordet til *Mythology and Monuments* skriver, at myter skal forklare ritualer, der ikke længere er umiddelbart indlysende, og at de dermed er afledt af kulten, er det værd at mærke sig, at det gør hun før 1890 og derfor uden at være næneværdigt påvirket af Robertson Smiths *Lectures* fra 1889 og Frazers *The Golden Bough* fra 1890.

Det fremgår klart, at Harrison i lighed med Mannhardt og den på dette tidspunkt langt mere antropologisk orienterede og i øvrigt også langt mere polemisk anlagte Andrew Lang argumenterer imod den sammenlignende myteforsknings gøren guder til gloser, omend det skal vise sig, at Harrisons kritik mere specifikt rettes imod klassiske filologers tilbøjelighed til at betragte græsk religion som en sag, der alene drejer sig om de olympiske guder.

Endelig skriver Harrison helt eksplicit, at det arkæologiske stofs stedbundne karakter har givet hende en langt klarere forståelse for religionens stedbundethed og praksis. Med en tak til den arkæolog, som hun har haft det tætteste samarbejde med skriver hun:

... to Dr Dörpfeld I owe a double debt. During the spring of 1888 I had the privilege of attending his lectures at Athens ... Up to that time the study of topography had been to me a weary and most distasteful necessity; then, and not till then, I began to realise its close and intimate relation to my own special study, and I saw with constantly increasing clearness that the juxtaposition of shrines and cults must be a constant factor in the interpretation of both ritual and myth. (Harrison 1890, xiv)

Harrison fremhæver således i *Mythology and Monuments* ritualer som vigtige, hun fremhæver evolutionistisk, at de hører til i primitive kulturer, og endelig fremhæver hun 'practice' og 'practical'. Harrison uddyber disse punkter i senere værker; de er alle væsentlige, men måske ikke lige væsentlige. Forskningshistorisk er det ritualisten Harrison, der har været i centrum.

7. *Prolegomena to the Study of Greek Religion* og *Themis*

Harrison indleder hovedværket *Prolegomena to the Study of Greek Religion* (1903) med en programmerklæring, der minder om Robertson Smiths fra 1889. Hun skriver:

Greek religion, as set forth in popular handbooks and even in more ambitious treatises, is an affair mainly of mythology, and moreover of mythology as seen through the medium of literature. In England, so far as I am aware, no serious attempt has been made to examine Greek ritual. Yet the facts of ritual are more easy definitely to ascertain, more permanent, and at least equally significant. What a people *does* in relation to its gods must always be one clue, and perhaps the safest, to what it *thinks*. The first preliminary to any scientific understanding of Greek religion is a minute examination of its ritual. (Harrison 1908, vii)

Prolegomena indeholder beskrivelser af en række græske fester; “The ritual of these festivals belongs to a more primitive stratum than that of the Olympians” (Harrison 1908, xvii), mener Harrison, der opererer med to sådanne lag, et gammelt, primitivt chthonisk, som det olympiske har bredt sig over. Den todelte opfattelse af græsk religion har forudsætninger hos bl.a. K.O. Müller og Erwin Rohde (Lloyd-Jones 1996, 41), men med Harrison får opgøret med de olympiske guder en lettilgængelig form og en langt større gennemslagskraft. At Harrison så også har en tendens til at overbetone todelingen, skyldes nok især, at den hos Harrison er bundet til evolutionistiske forudsætninger. Ses Harrisons opfattelse af ritualerne i lyset af hendes evolutionisme, ligger det nær for at hævde, at for Harrison er ritualer primært, men Harrison er hverken stringent eller entydig, og ser man på formuleringer i *Themis* bliver det klart, at Harrisons syn på forholdet mellem ritual og myte har flere dimensioner.

Themis: A Study of the Social Origins of Greek Religion fra 1912 er den mest sociologiske og antropologiske af Harrisons bøger og stærkt inspireret af franske forbilleder som Bergson og Durkheim (eksplicit i nævnte rækkefølge), af Mauss, Hubert, Hertz, van Gennep og mange andre. I *Themis* introducerer Harrison *Eniautos-Daimon*, hendes hjemmelavede græske betegnelse (Harrison 1912, xiii, og Versnel 1994, 26) for Mannhardts vegetationsdæmon og Frazers ‘Cornspirit’, men af Harrison opfattet bredere og omfattende den sociale regenerering ved initiationen af de unge mænd i stammens liv. *Eniautos-Daimon* “... was at once the representation of the life of the group and the life of nature ...” (Harrison 1912, xv). Som i sine øvrige bøger, søger Harrison at komme bag om de olympiske guder, men i *Themis* sættes den sociale regenerering gennem kollektive emotionelt ladede fester i centrum. At der er tale om en afgørende accentforskydning også for opfattelsen af forholdet ritual og myte, udtrykker Versnel således: “... however the ritual may relate to external data like fertility of the soil, what counts is *what the participant himself experiences*, his own emotion. The mythical images, therefore, are products, first and foremost, of *spontaneous, collective emotions*” (1994, 26).

Ritualerne er væsentlige og grundlæggende; de udgør det stabile element i myte-ritual komplekset, men Harrison tager i *Themis* eksplicit afstand fra at betragte dem som primære:

To understand the religious intent of the whole complex it is all important to seize on the permanent ritual factors.

This does not, however, imply, as is sometimes supposed, that ritual is prior to myth; they probably arose together. Ritual is the utterance of an emotion, a thing felt, in *action*, myth in words and thoughts. They arise *pari passu*. (Harrison 1912, 16)

I *Themis* finder man tillige formuleringen, at “the myth is the plot of the δρώμενον” (Harrison 1912, 331), og med de anførte citater konkluderer Versnel, at hos Harrison kan man finde i hvert fald tre varianter af forholdet myte og ritual: at myten er afledt

af ritualet, at myte og ritual opstår *pari passu*, og at myten fortæller handlingen i ritualet (Versnel 1994, 29). Måske kan man hertil føje, at hun i *Epilegomena* med henvisning til Rivers og til Freud og Jung skriver, at “The myth is not an attempted explanation of either facts or rites. ... The myth is a fragment of the soul life, the dream-thinking of the people, as the dream is the myth of the individual” (Harrison 1921, 32). At kalde Harrison ritualist er dermed næppe ganske dækkende for Harrisons projekt, men det må så retfærdigvis også siges, at man godt kan komme i tvivl om, hvad der egentlig er Harrisons projekt.

Mest nutidig, og i øvrigt også mest dækkende, forekommer Harrison, når hun formulerer sit projekt som en undersøgelse af “myth as well as ritual in the making” (1912, 1) og dermed som en undersøgelse af religion *i praksis*. Tæt forbundet med interessen for praksis, er Harrisons livslange beskæftigelse med arkæologi og billeder og med undervisning.

8. Arkæologi, billeder og undervisning

Beskrivelser af Harrison som forelæser fremhæver nogenlunde samstemmende, at der var tale om noget af en skuespillerpræstation: Opsigtsvækkende tøj, dramatisk stemmeføring og effektiv brug af billeder, lys og lyd – nogle syntes det var fantastisk, andre – herunder den tidligere nævnte D.S. MacColl – at det var mere end et par grader *for* fantastisk.

Imidlertid er der mere at sige om Harrison som underviser end hendes hang til dramatiske effekter. Lysbillederne, som Harrison anvendte med så stort held, var virkelig i enhver henseende sensationelle. De håndtegnede, håndkolorerede billeder viste de seneste arkæologiske fund fra Grækenland; “... they must have been mind-blowing” skriver Mary Beard, der har gennemgået samlingen i Newnhams arkiv (Beard 2000, 55), og i Harrisons brug og tolkning af billeder er der ægte originalitet. Blot en løselig gennemgang af *Prolegomena* og *Themis* viser, hvor tæt Harrison har arbejdet med billedmaterialet, og i hvor høj grad hun inddrager billederne i sine tolkninger.

Brug af billeder har på flere måder været bærende i Harrisons forskning og undervisning. Beard har fremdraget nogle ganske avancerede øvelsesopgaver fra Harrisons undervisningsprogram i 1880'erne, hvor de studerende fik udleveret tegninger og fotografier af vasebilleder, relief-fragmenter, arkæologiske fund – og vel at mærke fra helt aktuelle tyske udgravninger i Grækenland – med henblik på fx at vurdere grundlaget for en bestemt rekonstruktion (Beard 2000, 102ff). Det virkelig avancerede er, at billederne for Harrison ikke er illustrationer til myter, de er noget i sig selv, og de gør noget i sig selv. Som Beard (se også Schlesier 1994, 155) gør opmærksom på, er det et synspunkt, Harrison fremfører allerede i sin første bog *Myths of the Odyssey in Art and Literature* (1882), hvor hun skriver:

We shall see again and again that the ancient artist was no *illustrator* in the modern sense of the term. ... Frequently we have plain evidence that it is not the artist who is borrowing from Homer, but that both Homer and the artist drew their inspiration from one common source, local and national tradition (citeret fra *Myth of the Odyssey* i Beard 2000, 121 og 206).

Beard kommenterer, at Harrison ser “visual images as a medium for the *construction of myth*”, og at det er “a crucial – and disconcertingly modern – tenet of *Myths of the Odyssey* that vase painting does not merely illustrate the mythic narratives of literature but itself plays an active role in mythic production” (Beard 2000, 121).

Den intensive brug af billeder hænger til dels sammen med det arkæologiske stofområde. Det er vigtigt i sig selv, for arkæologi var Harrisons fag og det, hun underviste i. Beard har – som den første – sat Harrisons arbejder i relation til den universitære fagarkæologi.

I Cambridge ændredes The Classical Tripos i 1879 sådan, at det i en valgfri “anden del” blev muligt at tage fx klassisk arkæologi. Tidligere havde der kun været én del, der i hovedsagen testede den studerendes evne til at oversætte til og fra latin og græsk (Beard 2000, 125), men nu åbnede man for andre emner og for muligheden af at skrive essays, trods mange protester fra velmeriterede klassiske filologer om det ualvorlige i denne form for skrivi.⁵

Beard har set på, hvordan temaerne for sådanne essays i klassisk arkæologi blev udformet, og bemærker, at de viser en fagopfattelse, som ligger ganske langt fra nutidens, men som til gengæld er “very close indeed to almost all the interests of Jane Harrison” (2000, 126); essays i klassisk arkæologi skrev man nemlig om “religion, mythology, art, and antiquities” (2000, 127). Formuleringen af religionstemaet skifter lidt over tid, fra religionshistorie i 1883 til “Mythology and Religious Usage” i 1884 til “Mythology and Ritual” i 1888 og til “Myth, Ritual and Religion” i 1890 (2000, 126), men interessen for myte og ritual sammenhænge er tydeligvis stabil.

I sin studietid fik Harrison ikke megen glæde af den arkæologiske fornyelse, men da hun i 1898 vendte tilbage til Cambridge som fellow, var det undervisningen i klassisk arkæologi, hun varetog. Måske er det, skriver Beard, Cambridges avancerede studieordning på det arkæologiske felt, der har tilskyndet Harrison til at intensivere beskæftigelsen med ritualer; måske, skriver Beard uden dog at lade andre forhold ude af betragtning: “Ritualism as an idea owed its origins to the apparatus of Classical Tripos and the institutions of the Cambridge Faculty ...” (2000, 127).

⁵ Beard gengiver nogle af modstander-argumenterne, bl.a. at: “essays produced in the space of three hours would almost inevitably be worthless (rewarding ‘shallowness and superficiality ... at the expense of genuine learning’); and they would be impossible to mark at all fairly (‘If it is hard to discriminate between feeble copies of Latin verse, it must be harder to mark justly illogical rambling essays’).” (Beard 1999, 108f).

Undervisning og studieordninger er et felt, der forskningshistorisk ikke er særlig velbelyst. Harrison røgtede sine hverv som underviser med usædvanligt engagement og faglig originalitet. Studiet af arkæologi i kombination med Harrisons undervisningsform og udstrakte brug af billedstof synes at have befordret interessen for ritualer og i bredere forstand religionens praksis; måske kan Harrisons videnskabelige arbejder ligefrem betragtes som tidlige eksempler på undervisningsbaseret forskning.

9. Sammenfatning

Ritualer og forholdet mellem myte og ritual kom i slutningen af 1900-tallet i religionsvidenskabens søgelys – af mange grunde. Der kom en reaktion på den romantisk-spekulative sammenlignende myteforskning, dens koncentration om guder, gudenavne og mytologi og brug af sprogvidenskaben som model. Der kom en ændring i synet på religion gennem videnskaber som folkloristik, arkæologi, antropologi og sociologi, der ikke i så høj grad var baseret på tekststudier, men på studier af adfærd og af ting og sager. Brug af spørgeskemaer, brug af billeder, nye undervisningsformer og studieordninger betød også meget for, at interessen for ritualer og religionens sociale praksis blev mere fremtrædende.

Alle disse tendenser og selvfølgelig mange flere til kommer til udtryk i 'ritualistiske' religionsvidenskabelige arbejder fra slutningen af 1800-tallet. Lader man dem hovedsagelig dreje sig om, at ritualer er primært, understreger man, at de er præget af en rigid evolutionistisk opfattelse af ritualer som oprindelige, primitive, stabile og uforanderlige størrelser. Mange var nok til dels af den opfattelse, men deres fortjeneste lå i, at de gjorde op med en meget snæver mytologiserende opfattelse af religion, og at de på forskellig måde bidrog til en bredere og mere menneskenær forståelse af religionens praksis.

Litteratur

ACKERMAN, ROBERT

1972 "Jane Ellen Harrison: The Early Work", *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 13, 209-230.

1987 *J.G.Frazer: His Life and Work*, Cambridge.

1991 *The Myth and Ritual School: J.G.Frazer and the Cambridge Ritualists*, New York.

BEARD, MARY

1989 "An Eccentric out of Context", anmeldelse af Sandra Peacock, *Jane Ellen Harrison: The Mask and the Self, Times Literary Supplement* 1989, 82.

1999 "The Invention (and Reinvention) of 'Group D': An Archaeology of the Classical Tripos, 1879-1984", Christopher Stray, ed., *Classics in the 19th and 20th Century Cambridge*, Cambridge, 95-134.

2000 *The Invention of Jane Harrison*, Cambridge, Mass.

BEITL, RICHARD

1933 "Wilhelm Mannhardt und der Atlas der deutschen Volkskunde", *Zeitschrift für Volkskunde*, Neue Folge Band IV, 70-84.

CALDER, WILLIAM M., ed.

1991 *The Cambridge Ritualists Reconsidered. Illinois Classical Studies: Supplement 2*, Atlanta.

HARRISON, JANE ELLEN

1890 *Mythology and Monuments of Ancient Athens being a Translation of a Portion of the 'Attica' of Pausanias by Margaret de G. Verrall with Introductory Essay and Archaeological Commentary by Jane E. Harrison*, London.

1908 *Prolegomena to the Study of Greek Religion* (1903), New York.

1912 *Themis: A Study of the Social Origins of Greek Religion with an Excursus on the Ritual Forms Preserved in Greek Tragedy by Gilbert Murray, And a Chapter on the Origin of the Olympic Games by F.M. Cornford*, New York.

1921 *Epilegomena to the Study of Greek Religion*, Cambridge.

HVIDTFELDT, ARILD

1958 *Teotl and Ixiatlali. Some Central Conceptions in Ancient Mexican Religion with a General Introduction on Cult and Myth*, København.

LLOYD-JONES, HUGH

1996 "Jane Harrison 1850-1928", E. Shils & C. Blacker, eds., *Cambridge Women: Twelve Portraits*, Cambridge, 29-72.

MANNHARDT, WILHELM

1865 "Vortrag gehalten in der ersten Generalversammlung des Gesamtvereins zu Halberstadt". *Correspondenzblatt des Gesamtvereines der deutschen Geschichts- & Altertumsvereine*, 13: 81-88, 91-93.

1963 *Wald- und Feldkulte. 1: Der Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme: mythologische Untersuchungen. (1874) 2: Antike Wald- und Feldkulte aus nordeuropäischer Überlieferung erläutert* (1876), Darmstadt.

1884 *Mythologische Forschungen aus dem Nachlasse von Wilhelm Mannhardt*. Herausgegeben von Hermann Patzig, mit Vorreden von Karl Müllenhoff und Wilhelm Scherer. Strassburg: Quellen und Forschungen zur Sprach- und Culturgeschichte der germanischen Völker, 51.

MORRIS, BRIAN

1987 *Anthropological Studies of Religion: An Introduction*, Cambridge.

PEACOCK, SANDRA J.

1988 *Jane Ellen Harrison: The Mask and the Self*, New Haven.

SCHLESIER, RENATE

1994 *Kulte, Mythen und Gelehrte. Anthropologie der Antike seit 1800*, Frankfurt am Main.

SCHWARTZ, F.L.W.

1853 *Der heutige Volksglaube und das alte Heidentum mit Bezug auf Norddeutschland, besonderes die Mark Brandenburg und Mecklenburg. Eine Skizze*, Berlin.

SHARPE, ERIC J.

1975 *Comparative Religion: A History*, London.

SMITH, WILLIAM ROBERTSON

1969 *Lectures on the Religion of the Semites. The Fundamental Institutions* (1889), Cambridge.

STEWART, J.G.

1959 *Jane Ellen Harrison: A Portrait from Letters*, London.

TYBJERG, T.

1993 "Wilhelm Mannhardt – A Pioneer in the Study of Rituals", T. Ahlbäck, ed., *The Problem of Ritual*, Stockholm, 27-37.

VERSNEL, H.S.

1994 "What is Sauce for the Goose is Sauce for the Gander: Myth and Ritual, Old and New", *Inconsistencies in Greek and Roman Religion 2: Transition and Reversal in Myth and Ritual*, Leiden, 15-88.

WARBURG, MARGIT

1985 "Robertson Smith – fixpunkt og innovator i religionssociologien", T. Tybjerg, ed., *Religionssociologiske perspektiver*, København, 9-34.

WILSON, D.

1987 *Gilbert Murray, OM, 1866-1957*, Oxford.

Summary

The last part of the 19th century saw a general reaction against the mythological bias in previous studies and a greater emphasis on ritualistic aspects of religion. Wilhelm Mannhardt and Jane Harrison played important roles in this development. My argument is that their background in folklore and archaeology was important for their contributions to the study of the myth-ritual complex. More specifically, I focus on the importance of Mannhardt's questionnaire and on Harrison's teaching habits and extensive use of pictures.

Tove Tybjerg
Lektor, mag.art.
Institut for Religionshistorie
Københavns Universitet